

О. Р. ПОЄДИНОК

СПЕЦІАЛЬНІ, АВТОНОМНІ, САМОДОСТАТНІ, ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ЦІЛЬОВІ РЕЖИМИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Исследуются проблемы появления и развития специальных, автономных, самодостаточных, функциональных и целевых режимов в международном праве. Анализируются вопросы терминологии, возможности существования таких режимов и степени их зависимости от остальных норм международного права, а также их значения для будущего международного права.

The article deals with the problem of the emergence and the development of special, autonomous, self-contained, functional, and objective regimes in international law. Specifically, the issues of terminology, the possibility of such regimes' existence as well as the degree of their dependence on the rest of international law and their importance for the future of international law were investigated.

Дискусія довкола спеціальних, автономних, самодостатніх, функціональних і цільових режимів у міжнародному праві точиться серед науковців (зокрема, М. Коскенніемі, П.-М. Дюпуї, Б. Зімми, Д. Пулковські, Л. Шопітона, П. Лейно, І.-Лі. Комтуа-Дінель, Г. Хафнера, Дж. Абі-Сааба, А.-Ш. Мартіно, Дж. Паувеліна, К. Велленса, П. Лейно, Е. Жуанне, П. С. Рао, М. Рунерстена, К. Оеллерс-Фрам, Р.А. Колодкін) у контексті дослідження ширшої проблеми – фрагментації міжнародного права. Поява та розвиток вищезазначених режимів, поряд із проліферацією міжнародно-правових норм та інститутів, поширенням міжнародного права на ті сфери відносин, які раніше не вважалися придатними для міжнародно-правового регулювання, регіоналізацією та спеціалізацією міжнародного права, зокрема в таких галузях, як права людини та міжнародна торгівля, зростанням

кількості конфліктів між нормами міжнародного права, їхнім тлумаченням і застосуванням тих самих норм у різних ситуаціях, вважаються однією з ознак явища фрагментації міжнародного права, у якому вбачають загрозу цілісності системи міжнародного права та єдності міжнародного правопорядку.

Дійсно, розширення сфери охоплення міжнародного права відбувається некоординовано, у рамках конкретних регіональних або функціональних груп держав. Основна увага приділяється вирішенню конкретних проблем і завдань, а не досягненню загального регулювання за типом правового. Це відображає те, що соціологи називають «функціональною диференціацією» – посиленням спеціалізації частин суспільства і пов'язаного з ним автономізацією цих частин¹. Е. Жуанне зазначає, що така диференціація спостерігається навіть на рівні загальних принципів права: вони тлумачаться та застосовуються залежно від ситуації, предмета регулювання та кола суб'єктів, на які поширюється певна норма². З нею погоджується Дж. Абі-Сааб, стверджуючи, що загальні поняття та принципи права у різних правових режимах можуть тлумачитися по-різному, і це тлумачення може призводити до відмінних результатів³.

Міжнародне публічне право нині поділяється на регіональні та функціональні режими, які відповідають потребам та «обслуговують» окремі групи держав з притаманними їм інтересами, цінностями та намірами. Виникає явище, яке М. Коскенніємі називає управлінським підходом до міжнародного права: міжнародне право розглядається як інструмент для реалізації певних цінностей, інтересів і переваг⁴. Тому однією з ознак втрати міжнародним правом єдності вважають появу так званих автономних, самодостатніх чи спеціальних режимів. Більшість авторів використовує ці три терміни як синоніми, обираючи для своїх праць один із них, або використовуючи два з них, а іноді й усі три як рівнозначні синоніми. Іноді також застосовується термін «функціональний режим»⁵. Прикладом таких режимів, зокрема, є режим міжнародного права захисту прав людини та правова система Світової організації торгівлі.

Деякі науковці, навпаки, виступають проти отождолення цих понять. Так, М. Рунерстен вважає, що самодостатній режим відрізняється від спеціального вищим ступенем незалежності від решти норм міжнародного права, зокрема загального міжнародного права⁶. П.С. Рао також згадує про існування «цільових режимів», які визначає як особливі комплекси норм, які регулюють певну сферу відносин, проте не є повністю відокремленими від інших міжнародно-правових режимів і загального міжнародного права. До цільових режимів цей автор відносить комплекси норм щодо без'ядерних зон і зон миру⁷. М. Коскенніємі вважає існування спеціальних режимів справою звичною для практики міжнародного права. Так, 1996 р. у справі про загрозу застосування та застосування ядерної зброї Міжнародний Суд ООН структурував свій консультативний висновок відповідно до послідовності розглянутих ним питань: права людини, захист довкілля, гуманітарне право та право застосування сили. 2004 р. у справі про юридичні наслідки спорудження стіни на окупованій Палестинській території Міжнародний Суд ООН тривалий час дебатував щодо зв'язку між міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом⁸.

Вираз «самодостатній режим» уперше було використано Постійною палатою міжнародного правосуддя у справі про пароплав «Уїмблдон» 1923 р. Постійна палата міжнародного правосуддя дійшла висновку про те, що положення щодо Кільського каналу, які містяться в Версальському договорі, є самодостатніми. Як-

би їх слід було доповнювати чи тлумачити за допомогою положень, які стосуються внутрішніх судоходних водних шляхів Німеччини, то вони б втратили сенс свого існування. У справі «Уїмблдон» Постійна палата міжнародного правосуддя застосувала поняття самодостатності для вирішення питання тлумачення міжнародного договору, пов'язаного зі співвідношенням первинних зобов'язань за міжнародним правом⁹. Пізніше Міжнародний Суд ООН у рішенні у справі про заручників американського посольства в Тегерані 1980 р. переніс поняття самодостатніх режимів на рівень вторинних норм¹⁰. Суд дійшов висновку про те, що режим специфічних юридичних наслідків за Віденською конвенцією про дипломатичні зносини є самодостатнім щодо міжнародного звичаєвого права, яке регулює питання відповідальності держав. Відповідно у разі порушення Віденської конвенції про дипломатичні зносини не можна звертатися до засобів, передбачених загальним міжнародним правом, оскільки «дипломатичне право саме по собі містить необхідні засоби захисту від та санкції за вчинення незаконних дій членами дипломатичних чи консульських установ». Як зазначив Суд, «правила дипломатичного права... становлять самодостатній режим, який, з одного боку, передбачає зобов'язання приймаючої держави щодо надання умов, привілеїв та імунітетів дипломатичним представництвам, а з іншого – передбачає можливі зловживання з боку членів представництва та визначає засоби, які може використовувати приймаюча держава для протидії таким зловживанням. За своєю природою ці засоби є цілком ефективними»¹¹.

Саме завдяки цій справі науковці звернули увагу на поняття самодостатнього режиму. Спершу поняття самодостатніх режимів вважали аргументом на користь існування повністю автономних правових підсистем. Проте навіть найбільш радикальні прихильники режиму спеціалізації погоджуються, що жодна соціальна система не може існувати в абсолютній ізоляції від навколишнього середовища. Зв'язок підсистеми із рештою норм міжнародного права завжди існує, принаймні на рівні тлумачення.

Також існує думка, що цей термін не слід використовувати для описання *leges speciales* на рівні первинних норм, незважаючи на те, що саме в контексті первинних норм Постійна палата міжнародного правосуддя ввела у вжиток це поняття. Спочатку цей термін використовувався на позначення сукупності положень, які не можна доповнювати шляхом застосування інших норм за аналогією. Однак після рішення у справі про заручників американського посольства в Тегерані наукова дискусія довкола самодостатніх режимів звужилася до окремого питання повноти вторинних норм підсистеми. Із цим погоджується Г. Хафнер. На його думку, центр уваги міжнародного права змістився зі створення матеріального права загального характеру до створення спеціальних режимів та методів застосування міжнародного права (від попередження та розв'язання міжнародних спорів до механізмів забезпечення виконання норм міжнародного права)¹².

На думку Б. Зімми та Д. Пулковскі, термін «самодостатні режими» слід застосувати для позначення окремої категорії підсистем, зокрема тих, що мають повний, вичерпний та чіткий набір вторинних норм. Основною ж характерною рисою самодостатнього режиму є прагнення до виключення можливості застосування загального міжнародного права, яке встановлює відповідальність за протиправні діяння, зокрема регулює застосування контрзаходів потерпілою державою¹³. Ці автори вважають, що термін «самодостатній режим» не слід використовувати для описання гіпотези про існування повністю автономних правових

підсистем¹⁴. Цю думку повторює і К. Оеллерс-Фрам, висловлюючись про неприпустимість існування самодостатніх режимів, які б виходили за межі загального міжнародного права. Вона вважає, що навіть якщо перед міжнародною судовою інституцією постає суто спеціальне питання, при його вирішенні все одно слід звертатися до загального міжнародного права та його категорій¹⁵.

Коли різні науковці підкреслюють, що розвиток спеціальних режимів не повинен призводити до їх ізоляції від тенденцій та подій у розвитку загального міжнародного права, це свідчить про їхнє прагнення до підтримання більш-менш узгодженої та цілісної правової системи, яка все ж не може протистояти протилежним тенденціям і подіям у політичному житті. У цьому сенсі, на думку М. Коскенніємі та П. Лейно, повністю самодостатні (автономні) режими є меншою небезпекою, ніж напівавтономні режими, які застосовують концепції загального міжнародного права, але роблять це у спеціальний спосіб. Саме в цьому вони вбачають корінь проблеми: не стільки в появі нових підсистем, скільки у використанні загального міжнародного права новими органами, які представляють нові погляди, які не ідентичні поглядам, представленим у «старих» органах¹⁶.

Р.А. Колодкін вважає, що йдеться не про автономність і не про напівавтономність режимів. Насправді має місце природна для міжнародно-правової системи поява норм (режимів) щодо тих її норм (режимів), які є диспозитивними. Може йтися і про формування норм (режимів), які не є спеціальними, оскільки в даній сфері немає загальних диспозитивних норм, щодо яких нові норми були б спеціальними. Але в цьому випадку нові норми все одно виникають на базі принципів міжнародного права, яким вони не можуть суперечити. Але в цьому випадку нові норми все одно виникають на базі принципів міжнародного права, яким вони не можуть суперечити¹⁷.

На думку ж П.-М. Дюпуї, сама ідея самодостатніх режимів стала наслідком неправильного тлумачення, підкріпленого очевидним нерозумінням юридичної аргументації рішення Міжнародного Суду ООН у справі про заручників американського посольства в Тегерані. Ідея самодостатніх режимів що виникла на ґрунті дипломатичного права, поширилася на право міжнародної торгівлі, право Європейського Співтовариства, міжнародне право захисту прав людини, міжнародне право захисту довкілля та різні підгалузі міжнародного економічного права. Він вважає, що «одна річ – помічати появу різних підсистем у міжнародному праві, кожна з яких має свої інституції та матеріальне право, створені відповідно до окремих договорів. Зовсім інша річ – плекати ілюзію про те, що кожна з цих підсистем є незалежною від загальної нормативної системи, створеної міжнародним правом порядком. Навпаки, ці спеціальні режими використовують загальне міжнародне право для пошуку відповідей на окремі питання, що свідчить про їх недосконалість»¹⁸.

Комісія міжнародного права ООН визначила спеціальний (автономний) режим як групу норм і принципів, що стосуються якогось окремого питання. Така група норм і принципів може застосовуватися як *lex specialis*. Такі спеціальні режими часто мають власні інститути для застосування відповідних норм¹⁹. Керуючись цією ж логікою, П. С. Рао охарактеризував самодостатні режими як більш розвинуті та довершені форми *lex specialis*²⁰.

Комісія міжнародного права ООН виділила три категорії спеціальних режимів: 1) іноді у випадку порушення якої-небудь групи (первинних) норм набуває чинності спеціальний набір (вторинних) норм, що стосується порушення та

реакцій на порушення. Це основний випадок, передбачений статтею 55 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння; 2) проте іноді спеціальний режим утворює набір спеціальних норм, включаючи права та зобов'язання, що стосуються окремого питання. Такі норми можуть стосуватися якогось географічного району (наприклад, договір про охорону конкретного водостоку) чи якогось питання суті (наприклад, договір про врегулювання застосування якогось виду зброї). Такий спеціальний режим може виникати на основі одного договору, кількох договорів або змін договору чи договорів, а також недоговірних змін (подальша практика чи звичаєве право); 3) іноді всі норми та принципи, що регулюють певну проблемну область, зводять разом та позначають як «спеціальний режим». Такі формулювання, як «морське право», «гуманітарне право», «право прав людини», «екологічне право», позначають деякі подібні режими²¹.

Як бачимо, назви деяких спеціальних режимів збігаються з загальнозвживаними назвами галузей міжнародного права: «морське право», «гуманітарне право», «право прав людини», «екологічне право» тощо. Як правило, такі галузі характеризуються як спеціальні або самодостатні режими з метою тлумачення, особливості якого полягає в більшому акценті на норми самого режиму, аніж на норми загального міжнародного права, або навіть у повному виключенні загального міжнародного права з процесу тлумачення. Однак наголошується на тому, що проблема розмежування галузей міжнародного права або спеціальних режимів, а також самодостатніх режимів від загального міжнародного права була й залишається складною²². Комісія міжнародного права ООН зазначає, що значення того чи іншого спеціального режиму часто виражається в тому, яким чином його норми виражають єдність предмета та цілі. Відтак їх тлумачення та застосування повинно максимально можливо відображати цей предмет і ціль²³.

Заслужують на увагу висновки Комісії міжнародного права ООН про співвідношення самодостатніх режимів та загального міжнародного права. Так, за тих же умов, що і *lex specialis*, ці режими можуть частково відмінити вимоги загального міжнародного права, однак міжнародне право в цілому при цьому зберігає чинність. Зокрема, воно використовується для заповнення прогалин у спеціальних режимах та може стати заміником окремих нормативних конструкцій, які виявилися неефективними²⁴. Поява та розвиток спеціальних, автономних, самодостатніх, функціональних та цільових режимів у міжнародному праві є частиною явища фрагментації, характерного для сучасного міжнародного права. Результати дослідження цієї проблеми Комісією міжнародного права ООН не покладали край науковій дискусії довкола таких режимів. Незважаючи на те, що більшість юристів-міжнародників погоджуються, що не існує режимів, абсолютно незалежних від решти норм міжнародного права, питання про те, наскільки високим є ступінь автономності, чи дійсно такі режими становлять загрозу для системи міжнародного права та міжнародного правопорядку, як їх слід називати, які саме режими є спеціальними, автономними, самодостатніми, функціональними або цільовими тощо, не є остаточно вирішеними, а тому можуть стати предметом подальших досліджень.

1. *Фрагментація* міжнародного права: трудности, обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права [Електронний ресурс] / Организация Объединенных Наций // Доклад Комиссии международного

права: пятьдесят восьмая сессия (1 мая – 9 июня и 3 июля – 11 августа 2006 года). – Нью-Йорк, 2006. – С. 405–427. – С. 408. – Режим доступа до тексту: <http://untreaty.un.org/ilc/reports/2006/russian/chp12.pdf>. **2.** *Jouannet E.* L'influence des principes гійпйгаux face aux рһуіпomines de fragmentation du droit international contemporain [Електронний ресурс] / Emmanuelle Jouannet. – 27 p. – P. 8. – Режим доступа до тексту: http://cerdin.univ-paris1.fr/IMG/pdf/PG_et_fragmentation-version_CERDIN.pdf. **3.** *Abi-Saab G.* Fragmentation or Unification: Some Concluding Remarks [Електронний ресурс] / Georges Abi-Saab // International Law and Politics. – 1999. – Vol. 31:919. – P. 919-933. – P. 920. – Режим доступа: <http://www3.law.nyu.edu/journals/jilp/issues/31/pdf/31x.pdf>. **4.** *Koskenniemi M.* International Law: Between Fragmentation and Constitutionalism [Електронний ресурс] / Martti Koskenniemi. – Canberra, 2006. – 17 p. – P. 2 – 4. – Режим доступа: http://cigj.anu.edu.au/cigj/link_documents/KoskenniemiPaper.pdf. **5.** *Martineau A.-Ch.* The Rhetoric of Fragmentation: Fear and Faith in International Law [Електронний ресурс] / Anne-Charlotte Martineau // Leiden Journal of International Law. – 2009. – No. 25. – P. 1-28. – P. 1. – Режим доступа: http://journals.cambridge.org/download.php?file=%2FLJL%2FLJL22_01%2FS092215650800561Xa.pdf&code=a86ad477bb4eb40791802b67ab63f032. **6.** *Runersten M.* Defining «Self-contained Regime» [Електронний ресурс] / Michael Runersten. – Lund, 2008. – 48 p. – Режим доступа: [http://www.jur.lu.se/Internet/Biblioteket/Examensarbeten.nsf/0/F7869D386052E808C1257432004AEB8D/\\$File/xsmall.pdf?OpenElement](http://www.jur.lu.se/Internet/Biblioteket/Examensarbeten.nsf/0/F7869D386052E808C1257432004AEB8D/$File/xsmall.pdf?OpenElement). **7.** *Rao P. S.* Multiple International Judicial Forums: A Reflection of the Growing Strength of International Law or Its Fragmentation? [Електронний ресурс] / Pemmaraju Sreenivasa Rao // Michigan Journal of International Law. – 2004. – Vol. 25. – P. 929 – 961. – P. 934. – Режим доступа: <http://students.law.umich.edu/mjil/article-pdfs/v25n4-rao.pdf>. **8.** *Koskenniemi M.* Opt. cit. – С. 3. **9.** *Simma B., Pulkowski D.* Of Planets and the Universe: Self-contained Regimes in International Law / Bruno Simma, Dirk Pulkowski // EJIL. – 2006. – № 3. – P. 483–529. – P. 491. **10.** Ibid. **11.** *Case concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran).* Judgment of 24 May 1980 [Електронний ресурс] / International Court of Justice // I. C. J. Reports. – The Hague, 1980. – P. 3 – 46. – P. 40. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/64/6291.pdf>. **12.** *Hafner G.* Pros and cons ensuing from fragmentation of international law [Електронний ресурс] / Gerhard Hafner // Michigan Journal of International Law. – 2004. – Vol. 25. – P. 849-863. – P. 857. – Режим доступа: <http://students.law.umich.edu/mjil/article-pdfs/v25n4-hafner.pdf>. **13.** *Simma B., Pulkowski D.* Opt cit. – С. 492-493. **14.** Ibidem. **15.** *Oellers-Frahm K.* Multiplication of International Courts and Tribunals and Conflicting Jurisdiction – Problems and Possible Solutions / Karin Oellers-Frahm // Max Planck Yearbook of United Nations Law. – 2001. – Vol. 5. – P. 67–104. – P. 75. – Режим доступа: http://www.mpil.de/shared/data/pdf/pdfmpunyb/oellers_frahm_5.pdf. **16.** *Koskenniemi M., Leino P.* Fragmentation of International Law? Postmodern Anxieties / Martti Koskenniemi, Rіvі Leino // LJIL. – 2002. – № 15. – P. 553-579. – P. 561. **17.** *Колодкин Р.А.* Фрагментация международного права / Колодкин Р.А. // Московский журнал международного права. – 2005. – № 2. – С. 38 – 61. – С. 56-57. **18.** *Dupuy P. M.* A Doctrinal Debate in the Globalisation Era: On the «Fragmentation» of International Law [Електронний ресурс] / Pierre-Marie Dupuy // European Journal of Legal Studies. – 2007. – №1. – Режим доступа: <http://www.ejls.eu/download.php?file=/issues/2007-04/dupuyUK.pdf>. **19.** *Фрагментация международного права...* – С. 415. **20.** Opt. cit. – С. 934. **21.** *Фрагментация международного права...* –

С. 415–416. **22.** *Runersten M.* *Op. cit.* – С. 18–19. **23.** Фрагментация международного права... – С. 416. **24.** *Диріу Р. М.* *Op. cit.*